

Стан і перспективи розвитку стоматологічної допомоги населенню України

О. В. Возний^{*1,C,E}, С. М. Германчук^{2,A,D}, В. І. Струк^{3,B,D}, В. І. Беда^{2,E,F}, А. В. Погоріла^{4,B,E}

¹Запорізький державний медичний університет, Україна, ²Інститут стоматології Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика, м. Київ, Україна, ³КМУ «Міська стоматологічна поліклініка», м. Чернівці, Україна, ⁴Харківський національний медичний університет, Україна

A – концепція та дизайн дослідження; B – збір даних; C – аналіз та інтерпретація даних; D – написання статті; E – редагування статті; F – остаточне затвердження статті

Результати епідеміологічних досліджень і статистичні дані МОЗ України показують, що протягом останніх років показники стоматологічної захворюваності в Україні залишаються на високому рівні. Несвоєчасне надання стоматологічної допомоги зумовлює виникнення ускладнень, як-от часткової та повної втрати зубів, естетичних і функціональних розладів, а також потребує складної стоматологічної реабілітації із застосуванням складних конструкцій зубних протезів.

Мета роботи – оцінювання стану та перспектив розвитку стоматологічної допомоги населенню шляхом порівняльного аналізу змін показників надання ортопедичної допомоги дорослому населенню України державними закладами, за статистичними даними МОЗ України, в динаміці.

Матеріали та методи. Для аналізу обрали дані наукової літератури, статистичні показники Міністерства охорони здоров'я України та Центру медичної статистики МОЗ України.

Результати. Наведені кількісні та якісні показники стоматологічної допомоги населенню України впродовж останніх років у динаміці, які засвідчують потребу постійного моніторингу стану стоматологічного здоров'я населення, впровадження нових лікувально-діагностичних і медико-профілактичних технологій і необхідних форм статистичної звітності, що сприятиме створенню дієвої системи оцінювання якості та ефективності стоматологічної допомоги та підвищенню рівня стоматологічного здоров'я населення.

Висновки. Результати аналізу надання ортопедичної стоматологічної допомоги дорослому населенню України показали наявність змін кількісних показників зубного протезування як по роках, так і по регіонах.

Координація стоматологічної допомоги та запровадження ефективної системи моніторингу стану стоматологічного здоров'я населення в усі ланки лікувально-діагностичного процесу та необхідних форм статистичної звітності сприятиме створенню дієвої системи оцінювання кількісних та якісних показників стоматологічної допомоги.

Состояние и перспективы развития стоматологической помощи населению Украины

А. В. Возный, С. М. Германчук, В. И. Струк, В. И. Беда, А. В. Погорелая

Результаты эпидемиологических исследований и статистические данные МОЗ Украины свидетельствуют, что в последние годы показатели стоматологической заболеваемости в Украине остаются на высоком уровне. Несвоевременное оказание стоматологической помощи обуславливает возникновение осложнений в виде частичной и полной потери зубов, эстетических и функциональных нарушений, а также требует сложной стоматологической реабилитации с применением сложных конструкций зубных протезов.

Цель работы – оценка состояния и перспектив развития стоматологической помощи населению путем сравнительного анализа изменений показателей предоставления ортопедической помощи взрослому населению Украины государственными учреждениями, согласно статистическим данным МЗ Украины, в динамике.

Материалы и методы. Для анализа выбраны данные научной литературы, статистические показатели МЗ Украины и Центра медицинской статистики МЗ Украины.

Результаты. Приведены количественные и качественные показатели стоматологической помощи населению Украины в течение последних лет в динамике, которые свидетельствуют о необходимости постоянного мониторинга состояния стоматологического здоровья населения, внедрение новых лечебно-диагностических и медико-профилактических технологий и необходимых форм статистической отчетности, что будет способствовать созданию действенной системы оценки качества и эффективности стоматологической помощи и повышению уровня стоматологического здоровья населения.

ВІДОМОСТІ ПРО СТАТТЮ

УДК: 616.31-082-054.5(477):005.412
DOI: 10.14739/2409-2932.2019.2.171248

<http://pharmed.zsmu.edu.ua/article/view/171248>

Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. – 2019. – Т. 12, № 2(30). – С. 228–234

Ключові слова: стоматологічне здоров'я, статистичні дані, ортопедична допомога.

*E-mail: aleksandrvoznnyy.1965@gmail.com

Надійшла до редакції: 03.03.2019 // Після доопрацювання: 24.04.2019 // Прийнято до друку: 06.05.2019

Выводы. Результаты анализа предоставления ортопедической стоматологической помощи взрослому населению Украины показали наличие изменений количественных показателей зубного протезирования как по годам, так и по регионам.

Координация стоматологической помощи и внедрение эффективной системы мониторинга состояния стоматологического здоровья населения во все звеньях лечебно-диагностического процесса и необходимых форм статистической отчетности будет способствовать созданию эффективной системы оценки количественных и качественных показателей стоматологической помощи.

Ключевые слова: стоматологическое здоровье, статистические данные, ортопедическая помощь.

Актуальные вопросы фармацевтической и медицинской науки и практики. – 2019. – Т. 12, № 2(30). – С. 228–234

State and development prospects of dental care for the Ukrainian population

O.V. Voznyi, S. M. Hermanchuk, V. I. Struk, V. I. Bida, A. V. Pohorila

The results of epidemiological studies and statistics of the Ministry of Health of Ukraine show that in recent years, the level of dental morbidity in Ukraine remains high. Late dental care causes such complications as partial and total loss of teeth, aesthetic and functional disorders, and requires dental rehabilitation with the use of complex structures of dentures.

Despite the development of dental science and the introduction of modern methods of treatment of dental diseases into practice that allow solving the most difficult clinical situations, the level of dental morbidity remains high. The decrease in the level of dental health negatively affects the state of general somatic health, causing social maladaptation, which in general is negatively reflected at the level of country's socio-economic development.

The article presents quantitative and qualitative indicators of dental care to the population of Ukraine in recent years in the dynamics, which testify to the need for constant monitoring of the state of dental health of the population, the introduction of new therapeutic diagnostic and medical-preventive technologies and the necessary forms of statistical reporting, which will facilitate the creation of effective systems for assessing the quality and effectiveness of dental care and raising the level of dental health of the population.

Aim. The aim of our study is to assess the status and prospects of dental care for population by comparative analysis of changes in providing orthopedic care for the Ukrainian population by government institutions, according to dynamic statistics of Ministry of Health of Ukraine.

Materials and methods. For the analysis, selected data of scientific literature, statistical indicators of the Ministry of Health of Ukraine and the Center of Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine were used.

Conclusions. The results of the analysis showed the existence of changes in the quantitative indicators of dentures both in years and regions. Coordination of dental care and the introduction of an effective system of monitoring will contribute to the creation of an effective system for assessing the quality of dental care.

Key words: dentistry, prosthodontics, statistical data.

Current issues in pharmacy and medicine: science and practice 2019; 12 (2), 228–234

Результати епідеміологічних досліджень і статистичні дані МОЗ України засвідчують, що протягом останніх років показники стоматологічної захворюваності в Україні стабільно залишаються на високому рівні. Несвочасне надання стоматологічної допомоги зумовлює виникнення ускладнень, як-от часткової і повної втрати зубів, естетичних і функціональних розладів. Крім того, зниження рівня стоматологічного здоров'я негативно впливає на стан загальносоматичного здоров'я, спричиняючи соціальну дезадаптацію осіб, що загалом негативно позначається на рівні соціально-економічного розвитку країни [1,2].

Медична реформа в Україні, метою якої було наближення медичної допомоги безпосередньо до споживача шляхом загального запровадження первинної ланки медичної допомоги – сімейної медицини-загальної практики й одночасне зменшення потреби та обсягів надання високоспеціалізованої та стаціонарної медичної допомоги, фактично ліквідувала стоматологічну медичну допомогу у структурі первинної ланки медичної допомоги, оскільки було запропоновано передати стоматологічну допомогу в функції сімейних лікарів (які зазвичай тільки початково знайомляться зі стоматологічною нозологією та зовсім не вивчають технологію

стоматологічних маніпуляцій). Стоматологічна допомога фактично залишилася тільки на вторинному та третинному рівні. Така ситуація не сприяє належному наданню стоматологічної допомоги населенню та взагалі виключає можливість централізованого проведення профілактики стоматологічних захворювань на місцях [3]. Поряд з тим запровадження рекомендацій ВООЗ у країнах Європи щодо забезпечення профілактичних заходів довело значну соціальну й медичну ефективність для підвищення та збереження високого рівня стоматологічного здоров'я населення. Більшість країн Євросоюзу, які запровадили рекомендовані ВООЗ принципи, вже досягли цілей щодо стоматологічного здоров'я [4].

Результати аналізу сучасного стану стоматологічної галузі в Україні та перспектив її розвитку свідчать про необхідність реорганізації стоматологічної служби для підвищення її доступності та поліпшення якості надання послуг.

Meta роботи

Оцінювання стану та перспектив розвитку стоматологічної допомоги дорослому населенню шляхом порів-

няльного аналізу змін показників надання ортопедичної допомоги дорослому населенню України державними закладами, за статистичними даними МОЗ України, в динаміці.

Матеріали і методи дослідження

Для аналізу обрали офіційно опубліковані результати наукових досліджень, статистичні дані Міністерства охорони здоров'я України, Центру медичної статистики МОЗ України та показники роботи медичної служби по 24 областях України, м. Києві за 2013–2017 рр. [5–12].

Під час порівняльного аналізу вивчали динаміку зміни мережі лікувально-профілактичних закладів стоматологічного профілю, кількісних показників посад лікарів стоматологічного профілю в лікувально-профілактичних закладах системи МОЗ України, кількість первинних відвідувань стоматологів і зубних лікарів, кількість санованих із тих, хто потребував санації (абсолютні числа) в закладах охорони здоров'я системи МОЗ України, показники виготовлення загальної кількості зубних протезів: одиничних коронок, штифтових зубів, вкладок, напівкоронок, у тому числі литих, мостоподібних протезів, знімних протезів, зокрема бугельних суцільнолитих, постійних шин і шинопротезів, металокераміки та фарфору в динаміці.

Результати

У результаті досліджень встановили зменшення мережі лікувально-профілактичних закладів стоматологічного профілю. Кількість самостійних стоматологічних поліклінік скоротилася з 288 у 2008 р. до 197 у 2017 р., що становило 31,6 %; заклади, що мають стоматологічні

відділення (кабінети), скорочено з 4584 у 2008 р. до 1537 у 2017 р., тобто на 66,47 % [10].

Проаналізувавши дані щодо динаміки змін кількості посад лікарів-стоматологів у лікувально-профілактичних закладах системи МОЗ України, кількість первинних відвідувань стоматологів і зубних лікарів, кількість санованих із тих, хто потребував санації (абсолютні числа) у закладах охорони здоров'я системи МОЗ України, показники виготовлення загальної кількості зубних протезів: одиничних коронок, штифтових зубів, вкладок, напівкоронок, у тому числі литих, мостоподібних протезів, знімних протезів, зокрема бугельних суцільнолитих, постійних шин і шинопротезів, металокераміки та фарфору, – отримали результати, що наведені на *рис. 1–8*.

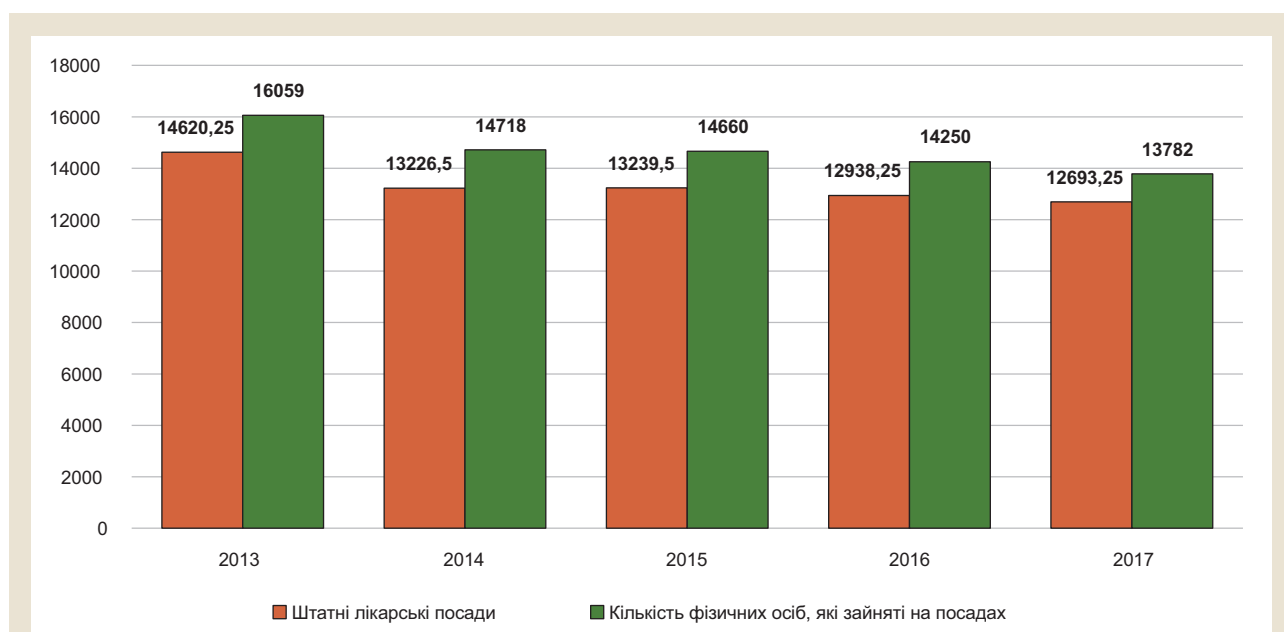
Показники кількості посад лікарів-стоматологів у лікувально-профілактичних закладах системи МОЗ України, включаючи кількість осіб, які задіяні на посадах, представлені на *рис. 1*.

Аналіз кількісних показників посад лікарів-стоматологів у лікувально-профілактичних закладах системи МОЗ України показав: з 2013 р. до 2017 р. кількість посад зменшилась на 1927 одиниць. Відбулося зменшення кількості фізичних осіб, які заняті на посадах, з 16 059 у 2013 р. до 13 782 у 2017 р., тобто фактичне скорочення лікарів стоматологічного профілю відбулося на 2277 осіб.

Кількість первинних відвідувань стоматологів і зубних лікарів наведена на *рис. 2*.

За даними, які отримали в динаміці за 5 років, можна зробити висновки:

- загальна кількість первинних відвідувань зменшилась на 19,2 %;
- кількість первинних відвідувань дорослого населення зменшилась на 20,4 %;

Рис. 1. Показники кількості штатних посад лікарів-стоматологів у лікувально-профілактичних закладах системи МОЗ України, кількість фізичних осіб, які зайняті на посадах.

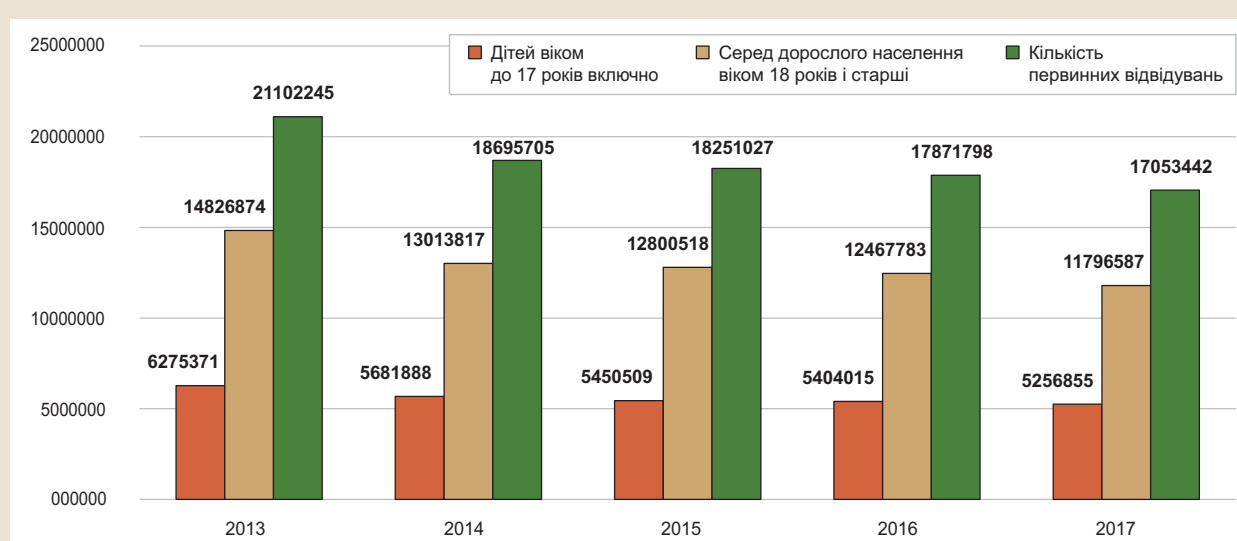

Рис. 2. Кількість первинних відвідувань стоматологів і зубних лікарів.

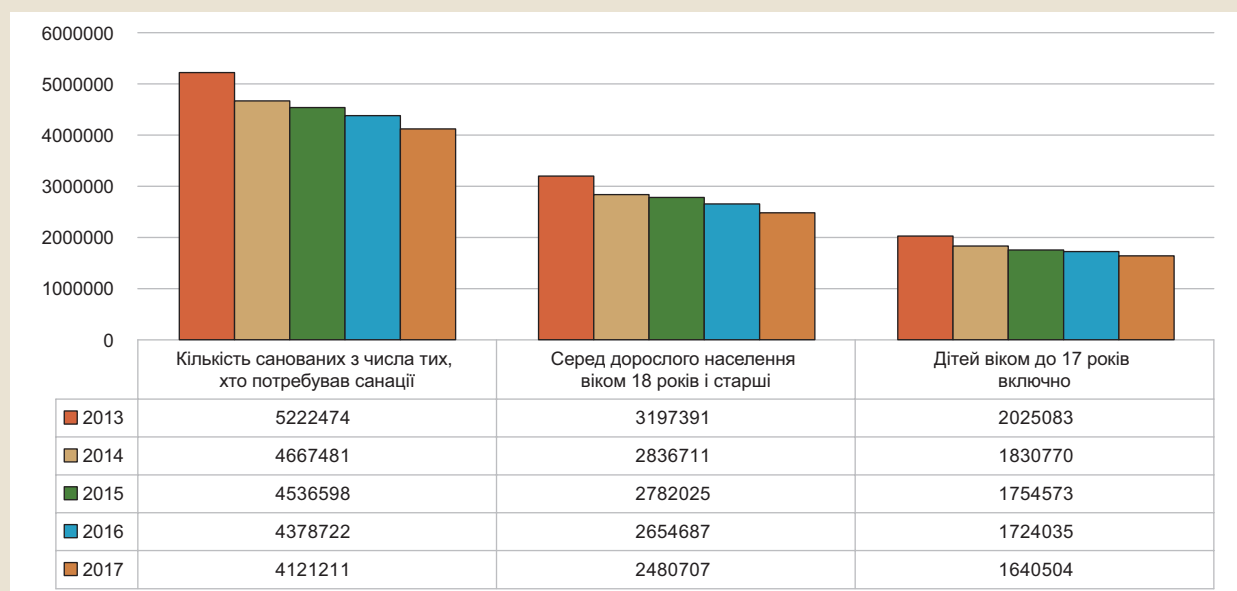

Рис. 3. Кількість санованих із числа тих, хто потребував санації (абсолютні числа) в закладах охорони здоров'я системи МОЗ України.

– кількість первинних відвідувань дітей зменшилась на 16,2 %.

Кількість санованих із тих, хто потребував санації (абсолютні числа) у закладах охорони здоров'я системи МОЗ України, наведено на рис. 3.

За даними, що наведені на рис. 3, під час аналізу результатів санованих осіб у закладах охорони здоров'я системи МОЗ України виявлено поступове зменшення показників. Загальна кількість санованих за 5 років зменшилася на 1 101 263 осіб, серед дорослого населення зменшення відбулось на 716 684 особи, серед дітей – на 384 579.

Комплексна стоматологічна допомога особам зі стоматологічною патологією потребує застосування ортопедичних заходів на прикінцевому етапі реабілітації, тому

важливим показником діяльності галузі вважають кількісні та якісні дані щодо виготовлення зубних протезів.

Показники кількості виготовлених одиниць одиничних коронок, штифтових зубів, вкладок, напівкоронок, зокрема литих, наведені на рис. 4.

Аналізуючи структуру виготовлення загальної кількості одиниць одиничних коронок, штифтових зубів, вкладок, напівкоронок, у тому числі литих загалом в Україні за період 2013–2017 рр., слід відзначити: найменша кількість виготовлених одиниць була у 2017 р. (341 101), порівняно з 2013 р. зменшення відбулося на 21,52 %.

Щодо кількості суцільнолитих одиничних коронок, штифтових зубів, вкладок, напівкоронок, то визначили збільшення у 2017 р. (85 167) порівняно з 2013 р. (80 825)

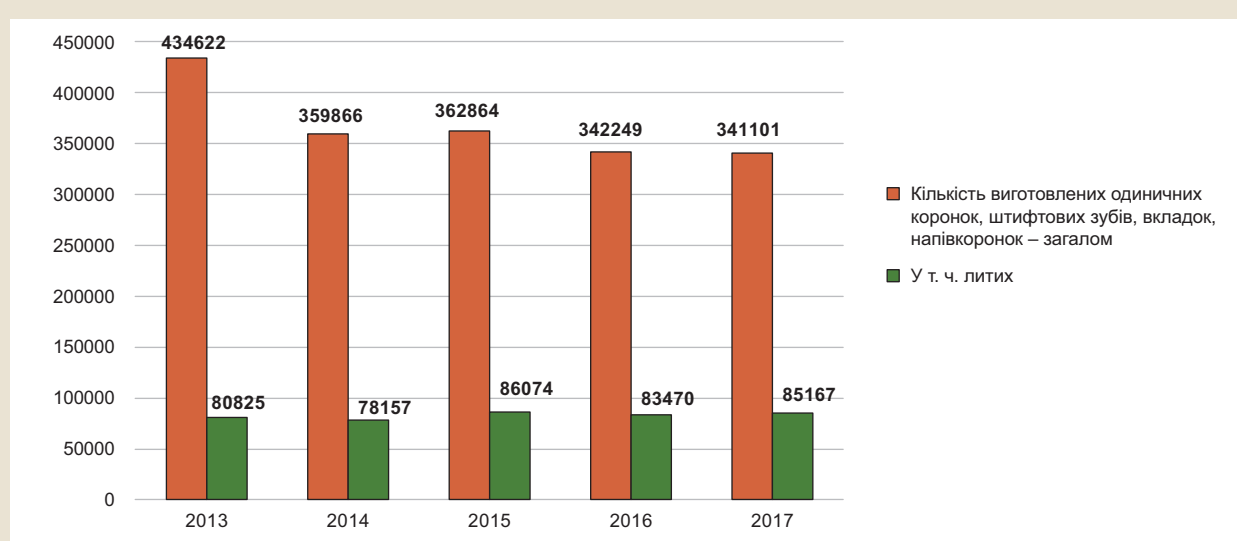

Рис. 4. Показники кількості виготовлених одиниць одиничних коронок, штифтових зубів, вкладок, напівкоронок, у тому числі литих.

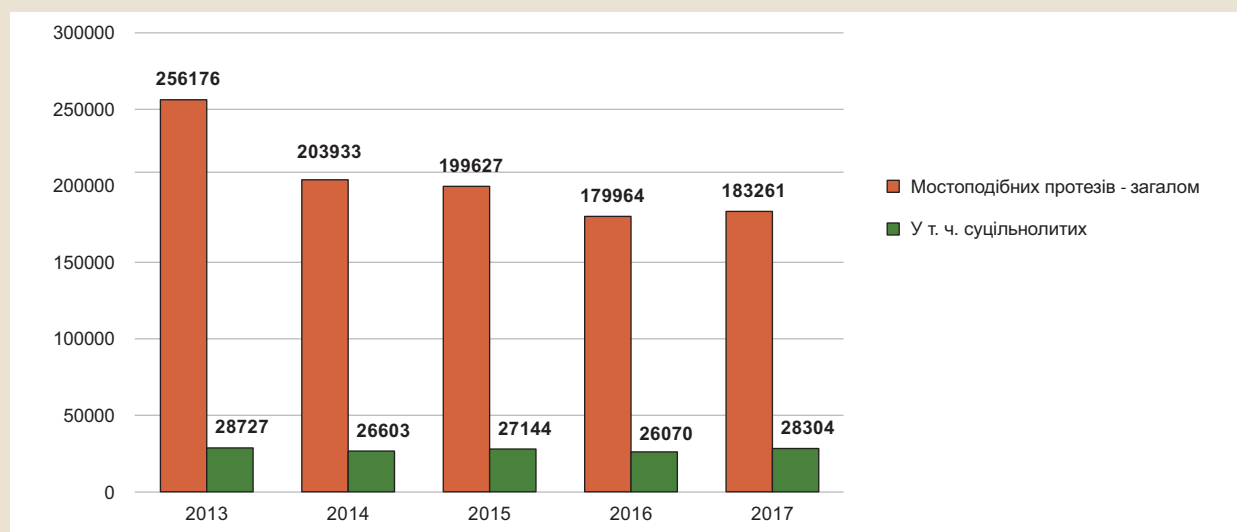

Рис. 5. Кількість виготовлених мостоподібних протезів у регіонах України за 2013–2017 рр.

на 5,37 %. Загалом частка виготовлених суцільнолитих конструкцій незнімних протезів в Україні становила у 2013 р. 18,60 %, а у 2017 р. – 24,97 %.

Дані про кількість виготовлених мостоподібних протезів у регіонах України за 2013–2017 рр. наведені на рис. 5.

Аналіз структури показників мостоподібних протезів показав поступове зменшення обсягів їх виготовлення. Найменше мостоподібних протезів виготовлено у 2016 р. (179 964), порівняно з 2013 р. (256 176) загальна кількість зменшилася на 29,75 %. Щодо кількості суцільнолитих мостоподібних протезів, за відзначені роки відбувалось незначне коливання показників, але в 2014–2017 рр. відповідно до загальної кількості відбулося відсоткове збільшення частки суцільнолитих мостоподібних протезів, у 2017 р. цей показник був на рівні 15,4 %.

Статистичні дані виготовлення знімних протезів, зокрема бугельних суцільнолитих наведені на рис. 6.

Аналізуючи показники виготовлення знімних протезів, у тому числі бугельних суцільнолитих, як і за показниками незнімних ортопедичних конструкцій, визначили тенденцію до зменшення загальної кількості виготовлених протезів, але відсутнє різке зниження у 2014 р. Загалом кількість виготовлених знімних протезів за 2013–2017 рр. зменшилась на 24,7 %. За 2013–2017 рр. відбулося чимале зменшення кількості бугельних суцільнолитих протезів (6064 в 2013 р. проти 4391 в 2017 р.). Статистично кількість виготовлених бугельних суцільнолитих протезів зменшилася на 27,59 %.

Показники кількості виготовлених постійних шин і шинопротезів наведені на рис. 7.

За статистичними даними, що наведені на рис. 7, загальна кількість виготовлених постійних шин і шинопротезів в Україні знизилася майже вдвічі з 2013 р.

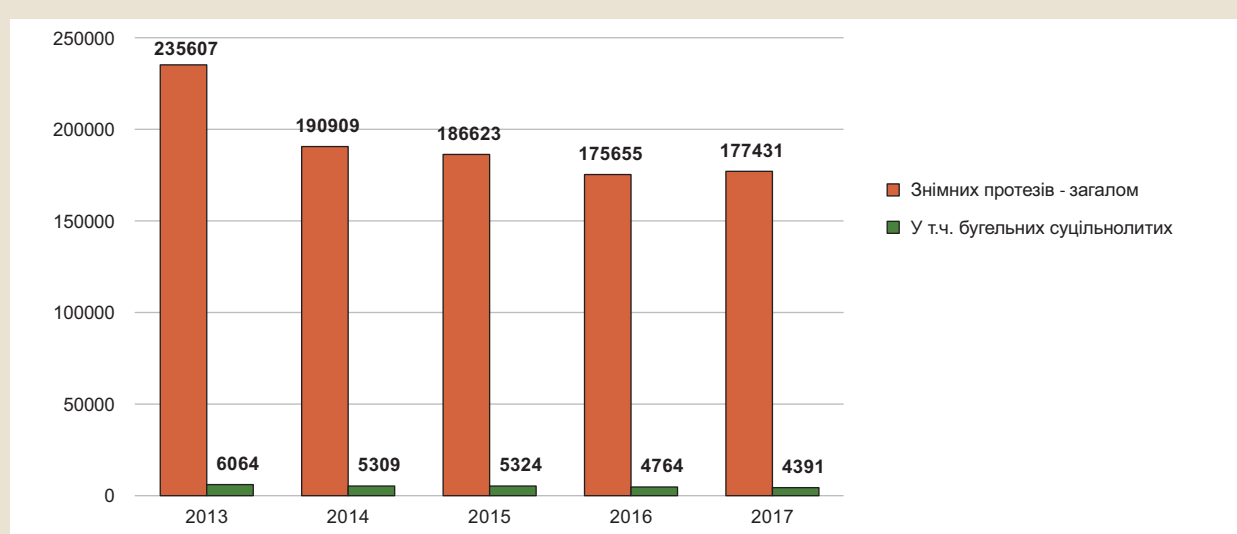

Рис. 6. Статистичні дані виготовлення знімних протезів, у тому числі бугельних суцільнолитих.

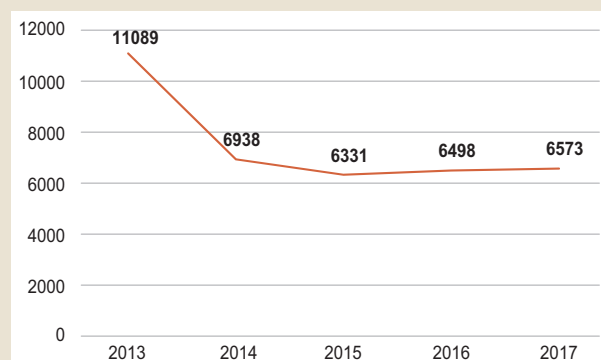

Рис. 7. Показники кількості виготовлених постійних шин і шинопротезів.

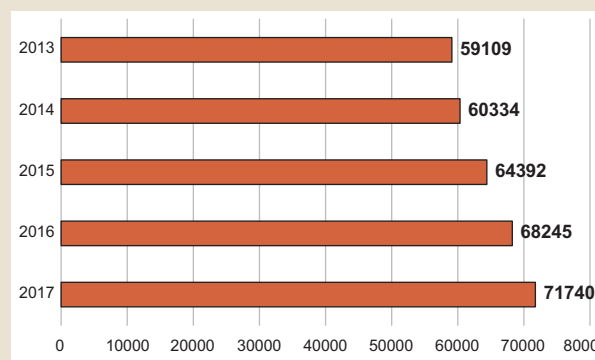

Рис. 8. Статистичні дані виготовлення одиниць металокераміки та фарфору.

(11 089) до 2015 р. (6331) і почала поступово зростати до 2017 р. включно.

Статистичні дані виготовлення одиниць металокераміки та фарфору наведені на рис. 8.

Аналіз структури показників одиниць металокераміки та фарфору показав збільшення загальної кількості з 59 109 у 2013 р. до 71 740 у 2017 р. Темп зростання становив 21,4 % за 5 років. Загалом у всіх регіонах України визначена чітка тенденція до зростання кількості виготовлених сучасних естетичних ортопедичних конструкцій, що свідчить про підвищення якісних показників надання ортопедичної допомоги населенню України.

Висновки

1. Порівняльний аналіз надання стоматологічної допомоги дорослому населенню України на підставі офіційно опублікованих статистичних даних МОЗ України засвідчив суттєве скорочення мережі лікувально-профілактичних закладів стоматологічного профілю з відповідним скороченням як посад, так і фізичних осіб – лікарів

стоматологічного профілю, а також зниження показників санації.

2. Встановили тенденцію до зменшення загальної кількості виготовлених традиційних зубних протезів за досліджуваний період до 24,7 % та збільшення показників одиниць металокераміки та фарфору (безметалева кераміка) з темпом зростання до 21,4 % за 5 років.

3. Координація стоматологічної допомоги та запровадження ефективної системи моніторингу стану стоматологічного здоров'я населення, удосконалення механізму забезпечення впровадження нових лікувально-діагностичних і медико-профілактичних технологій в усі ланки лікувально-діагностичного процесу в державних, комунальних і приватних стоматологічних закладах та необхідних форм статистичної звітності сприятиме створенню дієвої системи оцінювання якості стоматологічної допомоги та підвищенню рівня стоматологічного здоров'я населення.

Конфлікт інтересів: відсутній.

Conflicts of interest: authors have no conflict of interest to declare.

Відомості про авторів:

Возний О. В., д-р мед. наук, доцент, зав. каф. терапевтичної, ортопедичної та дитячої стоматології, Запорізький державний медичний університет, Україна.
Германчук С. М., канд. мед. наук, доцент, докторант каф. ортопедичної стоматології, Інститут стоматології Національної медичної академії імені П. Л. Шупика, м. Київ, Україна.
Струк В. І., канд. мед. наук, доцент, головний лікар, КМУ «Міська стоматологічна поліклініка», м. Чернівці, Україна.
Біда В. І., д-р мед. наук, професор, зав. каф. ортопедичної стоматології, Інститут стоматології Національної медичної академії імені П. Л. Шупика, м. Київ, Україна.
Погоріла А. В., асистент каф. ортопедичної стоматології, Харківський національний медичний університет, Україна.

Сведения об авторах:

Возный А. В., д-р мед. наук, доцент, зав. каф. терапевтической, ортопедической и детской стоматологии, Запорожский государственный медицинский университет, Украина.
Германчук С. М., канд. мед. наук, доцент, докторант каф. ортопедической стоматологии, Институт стоматологии Национальной медицинской академии имени П. Л. Шупика, г. Киев, Украина.
Струк В. И., канд. мед. наук, доцент, главный врач, КМУ «Городская стоматологическая поликлиника», г. Черновцы, Украина.
Беда В. И., д-р мед. наук, профессор, зав. каф. ортопедической стоматологии, Институт стоматологии Национальной медицинской академии имени П. Л. Шупика, г. Киев, Украина.
Погорелая А. В., ассистент каф. ортопедической стоматологии, Харьковский национальный медицинский университет, Украина.

Information about authors:

Voznyi O. V., Dr.hab., Associate Professor, Head of the Department of Therapeutic, Prosthetic and Pediatric Dentistry, Zaporizhzhia State Medical University, Ukraine.
Hermanchuk S. M., PhD, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Orthopedic Dentistry, P. L. Shupyk National Medical Academy of Postgraduate Education, Kyiv, Ukraine.
Struk V. I., PhD, Associate Professor, Public Medical Establishment "Municipal Stomatological Polyclinic", Chernivtsi, Ukraine.
Bida V. I., Dr.hab., Professor, Head of the Department of Orthopedic Dentistry, P. L. Shupyk National Medical Academy of Postgraduate Education, Kyiv, Ukraine.
Pohorila A. V., Teaching Assistant of the Department of Prosthetic Dentistry, Kharkiv National Medical University, Ukraine.

Список літератури

- [1] Біда В. І., Біда О. В., Забуга Ю. І. Державне управління реформуванням охорони здоров'я. Розвиток державного регулювання стоматологічної служби в Україні. Київ : Синопис, 2011. 116 с.
- [2] Антоненко М. Ю. Особливості організації лікувальної та профілактичної допомоги при стоматологічних захворюваннях в Європі та світі. *Науковий вісник Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця*. 2013. №3. С. 225–231.
- [3] Вихідні умови для застосування раціональної моделі профілактики стоматологічних захворювань в Україні / А. Еліашова, О. В. Клітинська, Ю. О. Мочалов, В. З. Розлуцька. *Молодий вчений*. 2015. №6(3). С. 67–69.
- [4] Біда О. В., Струк В. І., Забуга Ю. І. Аналіз стану стоматологічного здоров'я та рівня зубного протезування населення в Україні. *Збірник наукових праць співробітників НМАПО імені П. Л. Шупика*. Київ, 2013. Вип. 22(1). С. 370–377.

- [5] Вороненко Ю. В. Стоматологічна допомога в Україні. Кіровоград : Поліум, 2014. 84 с.
- [6] Канюра О. А. Шляхи удосконалення стоматологічної допомоги населенню. *Вісник проблем біології і медицини*. 2014. Вип. 4(3). С. 295–298.
- [7] Вороненко Ю. В. Стоматологічна допомога в Україні. Кіровоград : Поліум, 2015. 85 с.
- [8] Вороненко Ю. В. Стоматологічна допомога в Україні. Кіровоград : Поліум, 2016. 84 с.
- [9] Вороненко Ю. В. Стоматологічна допомога в Україні. Кіровоград : Поліум, 2017. 86 с.
- [10] Вороненко Ю. В., Павленко О. В., Мазур І. П. Стоматологічна допомога в Україні: основні показники діагностики за 2008–2018 роки. *Кропивницький : Поліум*, 2018. 211 с.
- [11] Мазур І. П. Про стан та перспективи стоматологічної допомоги в Україні. *Современная стоматология*. 2017. №2. С. 69–71.
- [12] Удод О. А., Вороніна Г. С., Рубайло В. В. Ретроспективний аналіз деяких показників стоматологічної допомоги населенню індустріального міста. *Вісник проблем біології і медицини*. 2018. Вип. 4(1). С. 318–321. doi: 10.29254/2077-4214-2018-4-1-146-318-321

References

- [1] Bida, V. I., Bida, O. V., & Zabuha, Yu. I. (2011) *Derzhavne upravlinnia reformuvanniam okhorony zdorovia. Rozvytok derzhavnoho rehulivannia stomatolohichnoi sluzhby v Ukraini [Public administration of health care reform. Development of state regulation of dental services in Ukraine]*. Kyiv: Synopsy. [in Ukrainian].
- [2] Antonenko, M. Yu. (2013) Osoblyvosti orhanizatsii likuvalnoi ta profilaktychnoi dopomohy pry stomatolohichnykh zakhvoriuvanniakh v Yevropi ta sviti [Features of the organization of medical and preventive care at dental diseases in Europe and in the world]. *Naukovy visnyk Natsionalnoho medychnoho universytetu im. O. O. Bohomoltsia*, 3, 225–31. [in Ukrainian].
- [3] Eliasova, A., Mochalov, Yu. O., Klitynska, O. V., & Rozlutska, V. Z. (2015) Vyhidni umovy dlia zastosuvannia ratsionalnoi modeli profilaktyky stomatolohichnykh zakhvoriuvan v Ukraini [Initial conditions for rational models application in prevention of dental diseases in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, 6(3), С. 67–69. [in Ukrainian].
- [4] Bida, O. V., Struk, V. I., & Zabuha, Yu. I. (2013) Analiz stanu stomatolohichnoho zdorovia ta rivnia zubnoho protezuvannia naselennia v Ukraini [Analysing the state of dental health and the level of dental prosthetics of Ukrainian population]. *Zbirnyk naukovykh prats spivrobitnykiv NMAPO imeni P. L. Shupyka*, 22(1), 370–377. [in Ukrainian].
- [5] Voronenko, Yu. V. (2014) *Stomatolohichna dopomoha v Ukraini [Dental care in Ukraine]*. Kirovohrad: Polium. [in Ukrainian].
- [6] Kanyura, O. A. (2014) Shliakhy udoskonalennia stomatolohichnoi dopomohy naselenniu [Ways of Improvement of Public Dental Services]. *Visnyk problem biolohii i medytsyny*, 4(3), 295–8. [in Ukrainian].
- [7] Voronenko, Yu. V. (2015) *Stomatolohichna dopomoha v Ukraini [Dental care in Ukraine]*. Kirovohrad: Polium. [in Ukrainian].
- [8] Voronenko, Yu. V. (2016) *Stomatolohichna dopomoha v Ukraini [Dental care in Ukraine]*. Kirovohrad: Polium. [in Ukrainian].
- [9] Voronenko, Yu. V. (2017) *Stomatolohichna dopomoha v Ukraini [Dental care in Ukraine]*. Kirovohrad: Polium. [in Ukrainian].
- [10] Voronenko, Yu. V., Pavlenko, O. V., & Mazur, I. P. (2018) *Stomatolohichna dopomoha v Ukraini: osnovni pokaznyky diialnosti za 2008–2018 roky [Dental care in Ukraine: the main indicators of activity for 2008–2018]*. Krovyknytskyi: Polium. [in Ukrainian].
- [11] Mazur, I. P. (2017) *Pro stan ta perspektyvy stomatolohichnoi dopomohy v Ukraini [About the state and prospects of dental care in Ukraine]*. *Sovremennaya stomatologiya*, 2, 69–71. [in Ukrainian].
- [12] Udod, O. A., Voronina, H. S., & Rubailo, V. V. (2018) Retrospektyvnyi analiz deiaknykh pokaznykiv stomatolohichnoi dopomohy naselenniu industrialnoho mista [Retrospective analysis of the certain dental care indices for industrial city population]. *Visnyk problem biolohii i medytsyny*, 4(1), 318–21. [in Ukrainian]. doi: 10.29254/2077-4214-2018-4-1-146-318-321